

УДК 94(477.82:100)»1914/1918»

БОЙОВІ ДІЇ НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**THE FIGHTING IN VOLYN POLISSYA DURING THE FIRST WORLD WAR IN THE COVERAGE OF NATIONAL HISTORIOGRAPHY****Хомич П. М.,**

директор Маневичького краєзнавчого музею (смт. Маневичі, Україна), e-mail: homych_petro@ukr.net

Khomych P. M.,

Director of the Manevychi local history museum (Manevychi Ukraine), e-mail: homych_petro@ukr.net

Стаття присвячена аналізу основних наукових праць дослідників радянської доби та періоду незалежності України, присвячених подіям Першої світової війни в Україні й на Волині.

Метою поданої розвідки є дослідження проблеми висвітлення бойових дій на Волинському Поліссі у роки Першої світової війни у працях українських істориків. Предметом аналізу стали узагальнюючі праці з історії України та Волині, спеціальні історичні дослідження науковців та краєзнавців на воєнну тематику, у яких розкриваються регіональні аспекти та особливості перебігу воєнних подій на території Волинського Полісся. У публікації з'ясовано ступінь вивчення та висвітлення в них питань бойових дій в регіоні у 1915–1917 рр.

У висновках зауважено щодо недостатнього висвітлення окресленої у дослідженні проблеми у регіональному розрізі Волинського Полісся та наголошено на потребі подальшого вивчення питання перебігу бойових дій у регіоні.

Ключові слова: Перша світова війна, історіографія, бойові дії, Волинське Полісся, монографія, наукова стаття.

The article deals with the analysis of the main scientific works of the researchers of the Soviet era and the period of Ukrainian independence which are dedicated to the events of the First World War in Ukraine and in Volyn.

The purpose of the article is to study the problem of the elucidation of combat operations in the Volyn Polissya during the First World War in the writings of Ukrainian historians. The subject of the analysis was to generalize works on the history of Ukraine and Volyn, special historical researches of scientists and regional researchers on military topics, which reveal regional aspects and features of the course of military events on the territory of Volyn Polissya. The publication clarifies the degree of study and coverage of the issue of military action in the region in 1915–1917.

The conclusions noted the insufficient coverage of these problems in the study in the regional context of Volyn Polissya and stressed the need to further study the issue of the course of combat operations in the region.

Keywords: the First World War, historiography, military operations, Volyn Polissya, monography, scientific article.

Серед усього масиву досліджень проблеми перебігу бойових дій на Волинському Поліссі у період Першої світової війни серед українських досліджень можна виділити два основні етапи: історіографію радянської доби (1917–1991 рр.) та періоду незалежності України (з 1991 р.). Щодо української історіографії радянської доби, то тема бойових дій під час Першої світової війни в Україні і на Волині, а тим більше на Волинському Поліссі, практично не розроблялася. У 1920–1930-х рр. її на задній план змістили події революції 1917 р. та громадянської війни, а з другої половини 1940-х – Друга світова війна. Окрім того, прерогатива у вченні проблематики, пов'язаної з Першою світовою війною, належала російським науковим установам, оскільки у їхньому розпорядженні була зосереджена основна архівно-документальна база досліджень. В дослідженнях українських

істориків цієї доби домінували теми класової боротьби в Україні під час війни, революційної діяльності більшовиків, опору місцевого населення «іноземним імперіалістам».

Метою поданої розвідки є дослідження проблеми висвітлення бойових дій на Волинському Поліссі у роки Першої світової війни у працях українських істориків.

Українська радянська історіографія бойових дій на Волинському Поліссі під час Першої світової війни представлена окремими тематичними сюжетами в узагальнюючих працях з історії України та Волині. Зокрема воєнні події у поліських районах Волині фрагментарно згадуються в «Історії Української РСР» у 8-ми томах 10-ти книгах [25], та в десяти томній «Истории Украинской ССР» [23, с. 326–330]. Однак у висвітленні бойових дій у них [23, с. 326–330] взагалі випали бої на Південно-Західному фронті у 1915 і 1917 рр., з подій 1916 р. лише в загальних рисах повідомляється про наступ російських військ влітку і про те, що у вересні цього ж року фронт зупинився на р. Стохід [23, с. 329]. Регіональна специфіка у веденні бойових дій, деталі головних битв, їх масштаби та наслідки у цих працях зовсім не розкриті.

Що стосується праць з історії Волині радянської доби, то окремі фрагменти бойових дій на Волині і Поліссі висвітлені у «Нарисах історії Волині» Р. Оксенюка [31, с. 329]. Зокрема згадуються поодинокі бойові епізоди 1915 р. (біля сіл Цумань і Карпилівка Луцького повіту [31, с. 64], схематично подається перебіг «Луцького прориву» [31, с. 66–67], коротко повідомляється про поразку російських військ у березні 1917 р. у битві на р. Стоході [29, с. 68–69]. Однак ці невеликі епізоди не дають повного уявлення про динаміку розгортання бойових дій у 1915–1917 рр. на Волинському Поліссі, про важливі деталі окремих військових операцій та локальних боїв. Бойові дії на теренах краю автор тісно переплів з революційною боротьбою, навіть змістивши військово-історичний аспект на задній план. В іншій монографії з історії Волині [27] при висвітленні подій Першої світової війни на Волині [27, с. 55–60] автори взагалі жодним словом не згадали про бойові дії, зосередивши основну увагу на питаннях соціально-економічного становища населення та революційної класової боротьби.

Аналізуючи наукову літературу радянського періоду з історії Волині, варто також взяти до уваги історію міст і сіл Волинської області [24, с. 476]. У вступних історичних нарисах про Волинську область та окремі поліські райони зустрічаються певні фрагменти про події Першої світової війни. Те ж саме стосується історії окремих населених пунктів. На їхній основі не можна відтворити загальну схему бойових дій на Волинському Поліссі, однак в них зустрічаються важливі деталі, стосуються досліджуваної теми. Наприклад у нарисі про с. Переспа Рожищенського району вказуються населені пункти в межах яких проходила лінія фронту після «Луцького прориву» [24, с. 622], окремі деталі воєнної ситуації згадуються у нарисах про смт. Маневичі [24, с. 518], с. Серхів Маневичького району [24, с. 556] та ін.

Таким чином, можна констатувати факт, що проблема бойових дій на Волинському Поліссі, та й на Волині в цілому, не стала предметом дослідження науковців радянського періоду і не знайшла належного висвітлення в історіографії цієї доби.

На противагу цьому варто відзначити значний доробок сучасних українських істориків у дослідженні даної теми, особливо публікації останніх 10–15 років. Зокрема першим ґрунтовним дослідженням, у якому розглядається Перша світова війна в українському контексті стала монографія О. Реєнта і О. Сердюка «Перша світова війна і Україна» [35]. В ній автори значну увагу приділили таким аспектам як передумови та причини війни, розкрили плани воюючих сторін щодо українських земель, охарактеризували військово-економічний потенціал України, позиції українських політичних сил та їхню діяльність у воєнний період, проаналізували основні етапи бойових дій на українських територіях. Проте у відтворенні перебігу військових дій на Волині та Волинському Поліссі допущені значні прогалини, особливо що стосується просування Південно-Західного фронту влітку–восени 1915 р, бойових операцій 1917 р.

Бойові дії під час Першої світової війни в Україні стали предметом дослідження В. Волковинського [6–7]. У цих публікаціях автор досить детально проаналізував перебіг воєнних дій на теренах Галичини та Північної Буковини, частково розкрив хід окремих військових операцій на Волині. Загалом, що стосується Волині, В. Волковинський, звернув увагу лише на окремі епізоди і йому не вдалося у повній мірі відобразити динаміку воєнних дій у 1915–1917 рр. Так автор випустив з поля зору оборонні бої на Волині під час наступу айстро-німецьких військ влітку восени 1915 р., не приділив належної уваги позиційним боям кінця 1915 – початку 1916 рр., фронтовим операціям 1917 р. Наступу російських військ на Південно-Західному фронті під час «Луцького прориву» автор приділив значно більше уваги, однак і цей епізод подано лише схематично, без детального відтворення таких важливих операцій як бої на Стоході, битва за Ковель. Окрім того потребують деякого уточнення та доповнення питання диспозиції воюючих сторін на Волинському Поліссі напередодні цього наступу, втрат особового складу воюючих сторін, локалізації боїв біля конкретних населених пунктів регіону тощо.

Більш детально розглянуто військові дії на Волині та Поліссі у колективній монографії «Західне Полісся: історія та культура», де окремий підрозділ присвячено цьому питанню [40, с. 294–302]. У ньому автор в загальних рисах відтворив схему бойових дій на Волинському Поліссі: фрагментарно він згадав про головні битви 1915 р., більш детально зупинився на операції «Луцький прорив» 1916 р, а з подій 1917 р. у його поле зору потрапив лише один бій на Червищанському плацдармі. Очевидно специфіка даної праці не дозволила Я. Шабалі ширше торкнутися питань

стратегії і тактики воюючих сторін на різних етапах бойових дій, розкрити важливі деталі окремих битв та проаналізувати їх наслідки. Тому цілком очевидно є необхідність заповнення цих прогалин у подальшому дослідженні даної проблеми.

Частково окремі аспекти досліджуваної теми висвітлені у наукових статтях О. Соловйова [38–39], В. Науменка [29–30], Я. Шабали [40]. Зокрема О. Соловйов на основі документальних джерел відтворив окремі епізоди позиційної війни на Південно-Західному фронті у січні – лютому 1916 р. (бойові зіткнення біля Колок, Галузії, Вовчка та Чорторийська), у загальних рисах розкрив розгортання Луцького прориву. А. Науменко дослідив перебіг бойових дій на Волині у 1914–1915 рр. та торкнувся питань стратегії, тактики і основних епізодів боїв літа – осені 1916 р. В публікації Я. Шабали в хронологічній послідовності відтворено просування фронту на Західному Поліссі у 1915 р., вибірково розкрито окремі воєнні епізоди 1916–1917 рр. Однак для цих праць характерна вибірковість та епізодичність у розкритті теми бойових дій на Волинському Поліссі, що не дає цілісного уявлення про нього як про один із важливих театрів Першої світової війни.

На відміну від згаданих вище авторів більш системно до вивчення і висвітлення подій Першої світової війни на Волині підійшов О. Й. Дем'янюк. Його науковий доробок у вивченні даної проблеми, окрім згаданої монографії, складає понад два десятки публікацій, більшість з яких опубліковано у фахових наукових виданнях. Автор ґрунтовно дослідив історіографічний аспект проблеми [12; 17], розкрив особливості розвитку воєнних подій на різних етапах воєнного протистояння на Волині як в цілому [9–10; 15; 19–20], так і у розрізі окремих її районів, у тому числі й поліських [11; 13–14; 18; 21–22]. Кожна з публікацій базується на достатній джерельній основі, проте, на наш погляд, у них бракує прив'язки конкретних подій до конкретних населених пунктів та географічних об'єктів поліського регіону. Окрім того, автору вдалося б повніше розкрити порушені ним питання, ширше використавши опубліковані зарубіжні джерела (щоденники, мемуари), матеріали музейних фондів області, у тому числі й спогади сучасників та свідків описуваних подій. Навіть об'єднавши та систематизувавши їхній зміст, важко уявити Волинське Полісся як специфічний театр воєнних дій та відтворити у чіткій хронологічній і логічній послідовності хід бойових дій у 1915–1917 рр. Однак, без сумніву, матеріал перелічених вище публікацій становить значну фактологічну базу, від якої можна відштовхнутися для більш детального дослідження та більш системного висвітлення бойових дій на Волинському Поліссі під час Першої світової війни.

В окремий історіографічний пласт варто виділити окремі публікації волинських істориків-краєзнавців. Зокрема питання військових дій на Волині рід час Першої світової війни порушене

у праці М. Киричука [26]. Окрім згадок про окремі воєнні епізоди, автор порушує проблему військових поховань та цвинтарів, які дають змогу чіткіше локалізувати окремі битви [26, с. 370–371].

Безпосередньо порушених у статті проблем стосуються публікації волинських краєзнавців М. Борбича [1], Г. Гулька та М. Якименка [8], І. Пасюка [32–34], А. Васюхника [2]. Їхні публікації базуються на широкій джерельній основі, у тому числі на власних польових дослідженнях місць головних битв на Волинському Поліссі. Проте вони лише відтворюють, або деталізують окремі епізоди, які варто розглянути у причинно-наслідковому зв'язку з іншими подіями і вписати у загальну картину бойових дій у регіоні.

Сторіччя від початку Першої світової війни та сто років після її закінчення стали черговим приводом для дослідників знову повернутися до її історії, щоб підвести підсумки попередніх досліджень, переосмислити та ретельніше дослідити окремі факти, події та наслідки, ввести у науковий обіг нові джерела, окреслити нові аспекти та перспективи подальших наукових пошуків. В Україні знаковою подією з цієї нагоди стала публікація двотомного видання «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна» [3–4] та багатьох загальних та вузько тематичних розвідок, присвячених різним аспектам подій Першої світової війни, які мали стосунок до України. В окремих із них було охарактеризовано історіографічний доробок сучасних українських дослідників [36–37]. Зокрема О. Реєнт та Б. Янишин чітко систематизували сучасну вітчизняну історіографію за напрямками, виокремивши орієнтаційний, політичний, економічний, соціальний, військово-історичний, регіональний тощо. Аналізуючи регіоналістику, автори відзначили, що найкраще вивчені відповідні аспекти Галичини, Буковини і лише частково Волині [37, с. 14]. Однак, на наш погляд, щодо Волині аналіз авторів є дещо поверховим, особливо що стосується військово-історичного аспекту. Так, згадані автори не взяли до уваги вище зазначених наукових публікацій О. Соловійова, А. Науменка, Я. Шабали, О. Дем'янюка та багатьох інших науковців та краєзнавців.

Окрім того, слід відзначити, що значний внесок у дослідження подій Першої світової війни на Волині та Волинському Поліссі зробили волинські дослідники у 2015–2017 рр. У цей період ними було опубліковано низку монографій та статей, проведено кілька наукових форумів, присвячених воєнній проблематиці, серед яких варто виділити міжнародну наукову конференцію «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі» (5–6 липня 2016 р.). За її матеріалами видано науковий збірник [28].

Серед монографічних видань насамперед варто відзначити 3-й том п'яти томної «Воєнної історії Волині» [16]. Оскільки домінуючим акцентом цієї праці є військово-історичний, її автори більш детально і фахово висвітлюють перебіг воєнних дій у 1915–1917 рр. на Волині в цілому

і на Волинському Поліссі зокрема. Автори добре розкрили кількісний та якісний склад військового контингенту, задіяного воюючими сторонами на Волині, проаналізували особливості їхньої стратегії і тактики при плануванні та здійсненні окремих військових операцій. Однак окремі нариси не позбавлені фрагментарності та поверховості в описі певних подій, зокрема нарис 3, у якому йдеться про бойові дії у 1915 р. [16, с. 27–38], та нарис 7, який охоплює період осені 1916 – весни 1917 рр. [16, с. 89–104]. Автори обійшли увагою багато населених пунктів Волинського Полісся, біля яких відбувалися битви, мають місце прогалини у висвітленні їхнього перебігу. На наш погляд, частково це можна пояснити обмеженістю джерельної бази для відтворення цих епізодів, зокрема відсутністю окремих зарубіжних джерел, у першу чергу щоденників та мемуарів учасників бойових дій на Волині та Поліссі. Таким чином, історичний матеріал, поданий у цих нарисах, потребує суттєвого доопрацювання і доповнення, особливо це стосується подій на Волинському Поліссі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, незважаючи на значну кількість праць, присвячених подіям Першої світової війни на території Волині, проблема розгортання бойових дій на Волинському Поліссі досліджено лише поверхово і фрагментарно. Окремі розвідки не дають можливості повністю відтворити перебіг війни у регіоні.

Тому цілком очевидно є потреба комплексного вивчення цього аспекту з метою глибшого його розкриття і висвітлення, відтворення регіональних особливостей та специфіки Волинського Полісся як театру воєнних дій.

Список використаних джерел

1. Борбич, М., 2002. 'Перша світова війна: бої на Стоході', *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали Х наук. іст.-краєзн. конф.* Зб. наук. пр., Луцьк: Надтир'я, с.154–155.
2. Васюхник, А., 2016. '«Ковельська м'ясорубка» (28 липня – 16 жовтня 1916 р.)', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Матеріали 58 Міжнар. конф., присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5–6 липня, 2016, Науковий збірник*, Луцьк, Вип.58, с.143–144.
3. 'Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн.', 2014, Кн.1: *Історичні нариси*, Київ: *ТОВ «Видавництво «КЛІО»*, 784 с.
4. 'Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн.', 2015, Кн.2: *Мовою документів і свідчень*, Київ: *ТОВ «Видавництво «КЛІО»*, 800 с.
5. Войчик, С., 2016. 'Луцький прорив та його розвиток на Ківерцівщині', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Матеріали 58 Міжнар. конф., присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5–6 липня, 2016, Науковий збірник*, Луцьк, Вип.58, с.117–121.
6. Волковинський, ВМ., 2004. 'Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни', *УДЖ*, №4, с.38–56.
7. Волковинський, ВМ., 2005. 'Бойові дії та військові операції на українських землях у період Першої світової війни', *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. праць*, Київ, с.21–60.
8. Гулько, Г., Якименко, М., 2017. 'Бійня на Червищанському плацдармі', *Полісся*, 1 квітня, с.6–7.

9. Дем'янюк, О., 2012. 'Військове протистояння на території Волинської губернії на початковому етапі Першої світової війни', *Матеріали Всеукр. наук. військ.-істор. конф. «Воєнна історія Середньої Наддніпряниці»*, м. Київ, 15 березня, 2012, *Наук. зб.*, Київ, с.288–291.
10. Дем'янюк, О., 2006. 'Військово-політичне протистояння на волинських землях під час Першої світової війни', *Військово-науковий вісник*, Львів: *ЛВІ*, Вип.8, с.106–117.
11. Дем'янюк, ОЙ., 2014. 'Бойові дії військ Південно-Західного фронту на Ковельському напрямку влітку 1916 р.', *Військово-науковий вісник*, Львів: *ЛВІ*, Вип.22, с.105–116.
12. Дем'янюк, ОЙ., 2006. 'Брусиловський прорив на сторінках російської військово-історичної літератури', *Минуле і сучасне Волині. Сторінки воєнної історії Маневиччини*, *Зб. наук. пр.*, Луцьк, с.11–12.
13. Дем'янюк, ОЙ., 2006. 'Камінь-Каширщина напередодні та під час Першої світової війни', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України*, Луцьк, 2006, с.69–70.
14. Дем'янюк, ОЙ., 2010. 'Луцьк та Луцький повіт у роки Першої світової війни', *Актуальні проблеми українського державотворення: Науковий збірник*, Луцьк: *ЛНТУ*, Вип.ІІІ, с.27–36.
15. Дем'янюк, ОЙ., 2013. 'Особливості входження західноволинських повітів до театру бойових дій Першої світової війни (1914 р.)', *Військово-науковий вісник*, Львів: *ЛВІ*, Вип.19, с.63–75.
16. Дем'янюк, ОЙ., Пасюк, ІМ., 2015. 'Воєнна історія Волині: історичні нариси: в 5 т.', Т.3: 1914–1923, Луцьк: *ПП Іванюк В. П.*, 280 с.
17. Дем'янюк, ОЙ., 2014. 'Перша світова війна на Волині: історіографія проблеми', *Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Зб. м-лів Міжнарод. наук. форуму*, м. Львів, 26–28 червня 2014, Львів: *АСВ*, с.6–8.
18. Дем'янюк, О., 2008. 'Перша світова війна на волинському Поліссі', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть: Науковий збірник. Матеріали ХХVІІІ Вол. обл. іст.-краєзн. наук. конф.*, Луцьк, Вип.28, с.357–361.
19. Дем'янюк, ОЙ., 2013. 'Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р.', *Військово-науковий вісник*, Львів: *ЛВІ*, Вип.20, с.40–51.
20. Дем'янюк, ОЙ., 2009. 'Розташування військ воюючих держав на Волині напередодні та в ході Брусиловського прориву 1916 р.', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип.30: М-ли ХХХ Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф.*, Луцьк: *МП «Пульс»*, с.164–169.
21. Дем'янюк, О., 2013. 'Ковель напередодні та в перші роки Першої світової війни (1914–1916 рр.)', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Наук. зб. Вип.50. М-ли 50 Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф.*, м. Ковель, 12–13 грудня, 2013, Ковель, с.91–95.
22. Дем'янюк, О., 2007. 'Рожищенська волость (1900–1918 рр.): соціально-економічні та військово-політичні аспекти розвитку регіону', *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рожище і рожищенці в історії Волині та України. М-ли ХХІІІ обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф.*, Луцьк, с.206–209.
23. 'История Украинской РСР. В 10 т.', Т.5: Украина в период империализма (начало XX в.), 1983, Київ: *Наук. думка*, 558 с.
24. 'Історія міст і сіл УРСР. У 26 т. Волинська область', 1970, Київ, 564 с.
25. 'Історія Української РСР. У 8 т. 10 кн.', Т.4. Україна в період імперіалізму (1900–1917), 1970, Київ: *Наук. думка*, 532 с.
26. Киричук, МГ., 1995. 'Волинь – земля українська. Історичний нарис', Луцьк: *Надстир'я*, 392 с.
27. Кічий, ІВ., Михайлюк, ОВ., Півницький, МД., 1988. 'Історія Волині з найдавніших часів до наших днів', Львів: *Вища шк.*, 238 с.
28. 'Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі', 2016, *Матеріали 58 Міжнарод. конф., присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5–6 липня, 2016, Науковий збірник*, Вип.58, Луцьк, 261 с.
29. Науменко, АВ., 2014. 'Бойові дії на Волині у 1914–1915 рр.', *Щит і меч землі Дубенської: Воєнна історія краю. Матеріали Міжнарод. наук. конф., м. Дубно, 26 вересня 2014*, Луцьк: *ПрАТ «Волинська обласна друкарня»*, с.146–152.
30. Науменко, АВ., 2009. 'До історії бойових дій на Волині під час Першої світової війни', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.*, Луцьк: *МП «Пульс»*, Вип.30, с.160–164.
31. Оксенюк, РН., 1970. 'Нариси історії Волині (1861–1939)', Львів: *Вид-во Львів. ун-ту*, 276 с.
32. Пасюк, ІМ., 2006. 'Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети', Луцьк: *ЦДВ «Твердия»*, 96 с.
33. Пасюк, ІМ., Карп'юк, ВС., 2016. 'Використання хімічної зброї під час Першої світової війни на Волині', *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Матеріали 58 Міжнарод. конф., присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5–6 липня, 2016, Науковий збірник*, Луцьк, Вип.58, с.143–144.
34. Пасюк, ІМ., 2013. 'Періодизація військових дій на Волині у Першу світову війну', *Волинь напередодні Першої світової війни: Наук. зб.: Матеріали наук.-практ. конф.*, Луцьк, 23 жовтня 2013, Луцьк: *ЛПК*, 2013, с.68–75.
35. Реснт, ОП., Сердюк, ОВ., 2004. 'Перша світова війна і Україна', Київ: *Генеза*, 480 с.
36. Реснт, ОП., Янишин, БМ., 2014. 'Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії', *УІЖ*, №3, с.4–21.
37. Реснт, ОП., Янишин, БМ., 2014. 'Перша світова війна в українській історіографії', Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн., Кн.1: Історичні нариси, Київ: *ТОВ «Видавництво «КЛІО»*, с.17–61.
38. Соловійов, О., 1998. 'Бойові дії на Волині в роки Першої світової війни', *Науковий вісник ВДУ*, Луцьк, №1, с.47–53.
39. Соловійов, ОМ., 1998. 'Володимирський повіт у роки I Світової війни', *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ*, Луцьк, Вип.3, с.95–100.
40. Шабала, ЯМ., 2012. 'Перша світова війна. Українська революція (1914–1921 рр.)', *Західне Полісся: історія та культура*, Луцьк: *ПрАТ «Волинська обласна друкарня»*, 784 с.

References

9. Dem'janjuk, O., 2012. 'Vijs'kove protystojannja na terytorii Volyns'koi gubernii' na pochatkovomu etapi Pershoi' svitovoi' vijny (The military confrontation on the territory of Volyn province at the initial stage of the First World War)', *Materialy Vseukr. nauk. vijs'k.-istor. konf. «Vojenna istorija Seredn'oi' Naddniprojanshyny»*, m. Kyi'v, 15 bereznja, 2012, Nauk. zb., Kyi'v, s.288–291.
10. Dem'janjuk, O., 2006. 'Vijs'kovo-politychne protystojannja na volyns'kyh zemljah pid chas Pershoi' svitovoi' vijny (The military and political confrontation on the Volyn lands during the First World War)', *Vijs'kovo-naukovyj visnyk*, L'viv: LVI, Vyp.8, s.106–117.
11. Dem'janjuk, O.J., 2014. 'Bojovi dii' vijs'k Pivdenno-Zahidnogo frontu na Kovel's'komu naprjamku vltiku 1916 r. (Fighting operations of the troops of the South-Western Front in the Kovel's direction in the summer of 1916)', *Vijs'kovo-naukovyj visnyk*, L'viv: LVI, Vyp.22, s.105–116.
12. Dem'janjuk, O.J., 2006. 'Brusylovs'kyj proryv na storinkah rosijs'koi' vijs'kovo-istorychnoi' literatury (Brusilov's breakthrough on the pages of Russian military history literature)', *Mynule i suchasne Volyni. Storinky vojennoi' istorii' Manevychchyny*, Zb. nauk. pr., Luc'k, s.11–12.
13. Dem'janjuk, O.J., 2006. 'Kamin'–Kashyrshhyna naperedodni ta pid chas Pershoi' svitovoi' vijny (The Kamin-Kashyrsk'son the eve and during the First World War)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Kamin'–Kashyr's'kyj v istorii' Volyni ta Ukrai'ny*, Luc'k, 2006, s.69–70.
14. Dem'janjuk, O.J., 2010. 'Luc'k ta Luc'kyj povit u roky Pershoi' svitovoi' vijny (Luts'k and Luts'k's county during the First World War)', *Aktual'ni problemy ukrai'ns'kogo derzhavotvorennja: Naukovyj zbirnyk*, Luc'k: LNTU, Vyp.III, s.27–36.
15. Dem'janjuk, O.J., 2013. 'Osoblyvosti vhodzhennja zahidnovolyns'kyh povitiv do teatru bojovyh dij Pershoi' svitovoi' vijny (1914 r.) (The features of the entry of West-Volyn counties to the theater of the fighting of the First World War (1914))', *Vijs'kovo-naukovyj visnyk*, L'viv: LVI, Vyp.19, s.63–75.
16. Dem'janjuk, O.J., Pasjuk, IM., 2015. 'Vojenna istorija Volyni: istorichni narisy: v 5 t. (The military history of Volyn: historical essays)', T.3: 1914–1923, Luc'k: PP Ivanjuk V. P., 280 s.
17. Dem'janjuk, O.J., 2014. 'Persha svitova vijna na Volyni: istoriografija problemy (The First World War in Volyn: historiography of the problem)', *Persha svitova vijna u vijs'kovo-istorichnomu vymiri (do 100-richchja podii)'*: Zb. m-liv Mizhnarod. nauk. forumu, m. L'viv, 26–28 chervnja 2014, L'viv: ASV, s.6–8.
18. Dem'janjuk, O., 2008. 'Persha svitova vijna na volyns'komu Polissi (The First World War on the VolynPolissya)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Starovyzhivshhyna v glybiny stolit'*: Naukovyj zbirnyk. Materialy XXVIII Vol. obl. ist.–krajezn. nauk. konf., Luc'k, Vyp.28, s.357–361.
19. Dem'janjuk, O.J., 2013. 'Rozgortannja bojovyh dij na terytorii' Volyns'koi' gubernii' u 1915 r. (The deployment of fighting in the Volyn province in 1915)', *Vijs'kovo-naukovyj visnyk*, L'viv: LVI, Vyp.20, s.40–51.
20. Dem'janjuk, O.J., 2009. 'Roztashuvannja vijs'k vojujuchykh derzhav na Volyni naperedodni ta v hodi Brusylovs'kogo proryvu 1916 r. (The location of the troops of the belligerent states in Volyn on the eve and during the Brusilov breakthrough of 1916)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Storinky vojennoi' istorii' kraju: Nauk. zb.: Vyp.30: M-ly XXX Vseukr. nauk.–prakt. ist.–krajezn. konf.*, Luc'k: MP «Pul's», s.164–169.
21. Dem'janjuk, O., 2013. 'Kovel' naperedodni ta v pershi roky Pershoi' svitovoi' vijny (1914–1916 rr.) (Kovel on the eve and in the early years of the First World War (1914–1916))', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Kovel' i Kovel'shyna v istorii' Ukrai'ny ta Volyni. Nauk. zb. Vyp.50. M-ly 50 Vseukr. nauk. istor.–krajezn. konf., m. Kovel', 12–13 grudnja, 2013, Kovel'*, s.91–95.
22. Dem'janjuk, O., 2007. 'Rozhyshhens'ka volost' (1900–1918 rr.): social'no-ekonomichni ta vijs'kovo-politychni aspekty rozvytku regionu (The Rozhische'svolost (1900–1918): socio-economic and military-political aspects of the region's development)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja: Rozhyshhe i rozhyshhenci v istorii' Volyni ta Ukrai'ny. M-ly XXIII obl. nauk.–prakt. ist.–krajezn. konf.*, Luc'k, s.206–209.
23. 'Ystoryja Ukraynskoj RSR. V 10 t. (The history of the Ukrainian SSR. 10 t.)', T.5: Ukrayna v peryyod ymperyalizma (nachalo XX v.), 1983, Kyi'v: Nauk. dumka, 558 s.
24. 'Istorija mist i sil URSR. U 26 t. Volyns'ka oblast' (History of cities and villages of URSR)', 1970, Kyi'v, 564 s.
25. 'Istorija Ukrai'ns'koi' RSR. U 8 t. 10 kn. (The history of the Ukrainian SSR. At 8 t. 10 b.)', T.4. Ukrai'na v period imperializmu (1900–1917), 1970, Kyi'v: Nauk. dumka, 532 s.
26. Kyrychuk, MG., 1995. 'Volyn' – zemlja ukrai'ns'ka. Istorychnyj narys (Volyn–Ukrainian land. Historical essay)', Luc'k: Nadsyt'ja, 392 s.
27. Kichyj, IV., Myhajljuk, OV., Pivnyč'kyj, MD., 1988. 'Istorija Volyni z najdavnišykh chasiv do nashykh dniv (The history of Volyn from ancient times to the present day)', L'viv: Vyshha shk., 238 s.
28. 'Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Persha svitova vijna na Volyni ta Volyns'komu Polissi (The past and present of Volyn and Polissya. The First World War in Volyn and VolynPolissya)', 2016, *Materialy 58 Mizhnar. konf. prysvjachenoi' 100-richchju podij Pershoi' svitovoi' vijny na Volyni, smt. Manevychi, 5–6 lypnja, 2016, Naukovyj zbirnyk*, Vyp.58, Luc'k, 261 s.
29. Naumenko, AV., 2014. 'Bojovi dii' na Volyni u 1914–1915 rr. (The fighting in Volyn in 1914–1915)', *Shhyt i mech zemli Dubens'koi'*: Vojenna istorija kraju. Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Dubno, 26 veresnja 2014, Luc'k: PrAT «Volyns'ka oblasna drukarnja», s.146–152.
30. Naumenko, AV., 2009. 'Do istorii' bojovyh dij na Volyni pid chas Pershoi' svitovoi' vijny (The history of fighting in Volyn during the First World War)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Storinky vojennoi' istorii' kraju: Nauk. zb.*, Luc'k: MP «Pul's», Vyp.30, s.160–164.
31. Oksenjuk, RN., 1970. 'Narysy istorii' Volyni (1861–1939) (The essays on the history of Volhynia (1861–1939))', L'viv: Vyd-vo L'viv. un-tu, 276 s.
32. Pasjuk, IM., 2006. 'Brusylovs'kyj proryv na Volyni: fakty, cyfry, daty, dokumenty, materialy, karty, telegramy, memuary, fotografii', rarytety (Brusilov breakthrough in Volyn: facts, figures, dates, documents, materials, maps, telegrams, memoirs, photographs, rarities)', Luc'k: PDV «Tverdynja», 96 s.
33. Pasjuk, IM., Karp'juk, VS., 2016. 'Vykorystannja himichnoi' zbroi' pid chas Pershoi' svitovoi' vijny na Volyni (The using of the chemical weapons during the First World War in Volyn)', *Mynule i suchasne Volyni ta Polissja. Persha svitova vijna na Volyni ta Volyns'komu Polissi. Materialy 58 Mizhnar. konf. prysvjachenoi' 100-richchju podij Pershoi' svitovoi' vijny na Volyni, smt. Manevychi, 5–6 lypnja, 2016, Naukovyj zbirnyk*, Luc'k, Vyp.58, s.143–144.
34. Pasjuk, IM., 2013. 'Periodyzacija vijs'kovykh dij na Volyni u Pershu svitovu vijnu (The periodization of fighting in Volyn in the First World War)', *Volyn' naperedodni Pershoi' svitovoi' vijny: Nauk. zb.: Materialy nauk.–prakt. konf.*, Luc'k, 23 zhovtnja 2013, Luc'k: LPK, 2013, s.68–75.
35. Rejent, OP., Serdjuk, OV., 2004. 'Persha svitova vijna i Ukrai'na (The First World War and Ukraine)', Kyi'v: Geneza, 480 s.
36. Rejent, OP., Janyshyn, BM., 2014. 'Velyka vijna 1914–1918 rr. u suchasnij ukrai'ns'kij istoriografii' (The Great War of 1914–1918 in modern Ukrainian historiography)', *UIZh*, №3, s.4–21.
37. Rejent, OP., Janyshyn, BM., 2014. 'Persha svitova vijna v ukrai'ns'kij istoriografii' (The First World War in Ukrainian historiography), Velyka vijna 1914–1918 rr. i Ukrai'na. U 2-h kn., Kn.1: Istorychni narisy, Kyi'v: TOV «Vydamnytvo «KLIO», s.17–61.
38. Solovjov, O., 1998. 'Bojovi dii' na Volyni v roky Pershoi' svitovoi' vijny (The fighting in Volyn during the First World War)', *Naukovyj visnyk VDU*, Luc'k, №1, s.47–53.
39. Solovjov, OM., 1998. 'Volodymyr's'kyj povit u roky I Svitovoi' vijny (Volodymyr's county during the First World War)', *Zbirnyk navchal'no-metodychnykh materialiv i naukovykh statej istorychnogo fakul'tetu VDU*, Luc'k, Vyp.3, s.95–100.
40. Shabala, JaM., 2012. 'Persha svitova vijna. Ukrai'ns'ka revolucija (1914–1921 rr.) (The First World War. Ukrainian Revolution (1914–1921))', Zahidne Polissja: istorija ta kul'tura, Luc'k: PrAT «Volyns'ka oblasna drukarnja», 784 s.

* * *